

**SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
GAZDASÁGTUDOMÁNYI KAR**

**UNIVERSITY OF SZEGED
FACULTY OF ECONOMICS
AND BUSINESS ADMINISTRATION**

MŰHELYTANULMÁNYOK

DISCUSSION PAPERS

MT-GTKKK – 2015/2

Részvételi technikák és a marginalizált társadalmi csoportok részvétele a helyi fejlesztési döntésekben

MÁLOVICS GYÖRGY – JUHÁSZ JUDIT – MÉREINÉ BERKI BOGLÁRKA

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM GAZDASÁGTUDOMÁNYI KAR
6722 Szeged, Kálvária sgt. 1. Telefon: 62/ 546-907
<http://www.eco.u-szeged.hu/>

Szerkesztőbizottság:

Voszka Éva (elnök)
Dinya László
Farkas Beáta
Hetesi Erzsébet
Kotosz Balázs
Kovács Péter
Lengyel Imre

Műhelytanulmányok

MT-GTKKK – 2015/2

A Műhelytanulmányok sorozat célja a Gazdaságtudományi Karon születő kutatási eredmények gyors közzéje és vitára bocsátása. A sorozatban megjelent tanulmányok további tudományos közlemények anyagául szolgálhatnak.

Szerzők

Málovics György, egyetemi docens. Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Kutatóközpont. E-mail: malovics.gyorgy@eco.u-szeged.hu

Juhász Judit, közgazdász, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Kutatóközpont. E-mail: judit.juhasz89@gmail.com

Méreiné Berki Boglárka, szociológus, közgazdász. Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Kutatóközpont. E-mail: mereine@gmail.com

Jelen tanulmány az OTKA K-109425 projekt keretében készült: A helyi gazdaságfejlesztés megalapozása a képességszemlélet segítségével.

ISBN: 978-963-306-390-3

ISSN: 2061-5353

Szeged, 2015.

Kiadja:

Szegedi Tudományegyetem
Gazdaságtudományi Kar

Összefoglaló: A képességszemlélet megközelítésében a helyi gazdaságfejlesztésben kulcsszerepe van a társadalmi részvételnek, amelynek mára számtalan formája létezik – köztük azon technikák, amelyeket korábbi műhelytanulmányunkban mutattunk be és elemeztünk (Málovics et al. 2015). Ezek azok, amelyek jól használhatók a helyi fejlesztési döntések esetében a döntéselőkészítésben, mert (1) rendszeres alkalmazás során bizonyították már „életképességüket”; (2) költségesek ugyan, de ha költségigényüket összevetjük például napjaink helyi fejlesztésekkel kapcsolatos „kommunikációs költségeivel”, akkor a helyi fejlesztések esetében ilyen értelemben is jól alkalmazhatók; illetve (3) alkalmazásuk időtávja összhangban van a helyi fejlesztések tervezésének és megvalósításának időtávjával. Emellett standardizált módszertannal rendelkeznek, és így elméleti szempontból is lehet minőségükre reflektálni. Ezek az állampolgári tanács, a konszenzus konferencia, a 21. századi városgyűlés, és a vitázó közvéleménykutatás.

Jelen tanulmányban e technikákat értékeljük abból a szempontból, hogy ezek mennyiben képesek a mélyszegénységben élő (marginalizált) helyi érintettek érdemi részvételének elősegítésére.

Következtetésünk, hogy e technikák a helyi szintű társadalmi részvétel fontos eszközei lehetnek, egyrészt önmagukban, egy-egy fejlesztési döntéshez kapcsolódóan, másrészt hosszabb távon, egyéb demokratikus folyamatok ösztönzőiként, a részvételi demokrácia kultúrájának megteremtésének eszközeiként. Ugyanakkor e technikák önmagukban számtalan korláttal rendelkeznek a tekintetben, hogy a helyi fejlesztések, fejlesztéspolitika során érdemben megjelenhessenek a mélyszegénységben élő (marginalizált) társadalmi csoportok, érintettek, illetve az ő érdekeik és értékeik. Amennyiben a helyi fejlesztéspolitika számára fontos ezen érintettek jelenléte és az ő szempontjaik becsatornázása is, akkor e projektcentrikus részvételi technikák alkalmazásánál jóval többre van szükség, a társadalmi részvételt képessé tételként (empowerment), társadalmi integrációként (is) szükséges értelmezni.

Kulcsszavak: helyi fejlesztések, részvételi technikák, mélyszegény (marginalizált) érintettek

1. Bevezetés

Jelen műhelytanulmány közvetlen előzménye kutatási projektünk két előző műhelytanulmánya (Bajmócy et al. 2014, Málovics et al. 2015), amelyekben (1) amellet érveltünk, hogy a képességszemlélet megközelítésében a helyi gazdaságfejlesztés kapcsán kulcsszerepe van a társadalmi részvételnek, illetve (2) bemutattuk és értékeltük azon részvételi technikákat, amelyek elvben hordozzák azon jellemzőket, amelyek szükségesek a mély társadalmi részvételhez, illetve kifejezetten a közösségi (sokszor helyi) döntések támogatására szolgálnak, így összhangban vannak a helyi fejlesztési döntések időtávjával és a döntések előkészítésének „kommunikációs” költségével.

Jelen tanulmány tehát előző két műhelytanulmányunk továbbgondolása, kiegészítése egy specifikus szempontból. Fő kutatási kérdésünk, a következő: Mennyiben képesek az előző műhelytanulmányban tárgyalt részvételi technikák a mélyszegénységben élő (marginalizált) érintettek érdemi részvételének elősegítésére a helyi fejlesztési döntésekben? Ahhoz, hogy egyértelművé váljon, mit értünk jelen tanulmány esetében mélyszegény/ marginalizált közösségek alatt, a következőkben bemutatjuk a szegénység néhány definícióját, valamint azt, hogy a mi értelmezésünk hol helyezkedik el a különböző meghatározások terében.

A szegénység jelenségének megragadása történhet szubjektív és objektív, relatív és abszolút illetve egydimenzionális vagy multidimenzionális megközelítések segítségével. A szubjektív megközelítés – mely gyakran együtt jár a szubjektív jóléti felmérésekkel is – lényege, hogy megkérdészen alapuló vizsgálatokból az alanyok véleményére támaszkodva határozzuk meg, hogy valakit szegénynek tekintünk vagy sem, míg az objektív megközelítés esetében egy meghatározott változó és határérték alapján különíthetjük el a szegénységi kategóriákat.

A relatív megközelítés a társadalom valamely átlagos jóléti szintjéhez viszonyít, azaz a szegénységi küszöb azt a határt fejezi ki relatív megközelítésben, amely alatt a lakosság bizonyos hányada az életét éli (Nándori 2014). Az Európai Unió a relatív felfogást választotta politikájának vezérfonalául, szegénységi küszöbe a medián jövedelem 60%-át jelenti (Meyer–Sullivan 2012). A szegénységhez való abszolút hozzáállás azt feltételezi, hogy a szükségletek egy része tértől és időtől független, melyek kielégítésére képtelen emberek megalapozottan nevezhetők szegénynek (Nándori 2014). Abszolút szegénység mérhető az ebbe a körbe beletartozó személyek számával, illetve a teljes népesség arányában is (Smith–Todaro 2012).

Bár sokan sokféle nehézségekkel küzdenek, melyek valamilyen nélkülözésből erednek, a legnehezebb helyzetben lévők sokunk számára elképzelhetetlenül kevés dologhoz tudnak csak hozzájutni. Tanulmányunk e csoportokat helyezi középpontjába. Helyzetük jellemzésekor általában a mélyszegénység, abszolút szegénység vagy extrém szegénység kifejezések használatosak, melyek tartalmukban nem különböznek egymástól. „Az abszolút szegénység az a szituáció, melyben a létfenntartáshoz szükséges alapvető ételhez, ruházkodáshoz, lakhatáshoz való hozzájutás nem, vagy alig megoldott” (Smith–Todaro 2012, 211. o.). Számszerűsítve akkor beszélhetünk mélyszegénységről, ha a szegénységi küszöbérték 50%-ánál kevesebb erőforrás jut egyetlen személy szükségleteire (Bridges–Gesumaria 2013). A nemzetközi extrém szegénységi határ független a nemzetektől, független a nemzetek egy főre jutó jövedelmétől. Mindenkit magában foglal, aki naponta kevesebb, mint 1,25\$-ból él.

Az egydimenzionális mérőszámok (mint pl. a fent említett abszolút szegénység) elsősorban az életvitel egy aspektusra fókuszálnak, többnyire a jövedelemre vagy a fogyasztásra. Ezek közül a hivatalos szegénységi ráta, a kiegészítő szegénységi mérce vagy a fogyasztáson alapuló mérőszám (Meyer–Sullivan 2012) említendő. Az egydimenzionális mutatószámok túlzó egyszerűsítésekkel élnek a szegénység megfoghatóvá tétele és könnyebb összehasonlítása érdekében. A szegénység azonban nem pusztán az anyagi javak hiánya, annál jóval több. Az egyszerűsítések árnyalásaként megjelentek a szegénységet multidimenzionális – jövedelmi aspektuson túlmutató – nézőpontból megközelítő szemléletek, melyben a képességek szerepe legtöbbször központi elemként jelenik meg.

A multidimenzionális megközelítések legnagyobb hatással rendelkező képviselője a képességszemlélet megalkotója Amartya Sen. A képességszemléletnek sikerült összefoglalnia az alapvető szükségletekről elmélkedők számos aggodalmát egy koherens filozofikus keretbe (Clark 2005; Stewart–Deneulin 2002). Sen elméleti megközelítése sokkal inkább illeszkedik a józan logikához és az élet kihívásaihoz, mint a korábbi főirányú közgazdasági és társadalomfilozófiai elméletek (Clark 2005). Sen rámutat, hogy a különböző javak vagy másként „eszközök” nem egyenlő mértékben, objektíven fontosak a társadalom minden tagja számára, hiszen azok jelentősége számos más körülménytől, ún. átváltási tényezőtől függ, melyek személyesek vagy akár társadalmiak is lehetnek (Bajmócy–Gébert 2014). Az értékelés legfőbb tere az alapvető szabadságjogok, a képességek tere, mely lehetőséget teremt arra, hogy olyan életet éljünk, melyet jó okkal értékesnek tartunk (Sen 2003).

E szemlélet egyik hozadéka a multidimenzionális szegénységi index (MPI: Multidimensional Poverty Index), mely a leggyakrabban használt többdimenzionális

mérőszám. Az index célja, hogy az akut szegénységet számszerűen meghatározza, – ezt úgy értelmezi, mint az egyén képtelenségét a Milleniumi Fejlesztési Célokkal és a leglényegesebb Sen-i tevékenységekkel összhangban lévő nemzetközileg meghatározott minimum standardok elérésére. Amíg a napi 1,25 dolláros metódus (abszolút szegénységi kategória) azokat azonosítja, akik nem rendelkeznek annyi jövedelemmel, amely rendszerint szükséges lenne bizonyos szükségletek kielégítéséhez, addig az MPI azokra fókuszál, akik valójában elbuknak abban, hogy a nemzetközi egyezmények alapján megállapított minimális szükségletekhez, értékes tevékenységekhez hozzájussanak (Alkire–Santos 2014).

Látjuk, hogy a szegénység mérése és definiálása rendkívül sokrétű lehet. Az értelmezési lehetőségeket tovább bővíti – jelen esetben – a „marginalizált” kifejezés használata. Amikor „marginalizáltakról” írunk, tudjuk, hogy e társadalmi csoportok sem homogén ek (Ladányi-Szelényi 2004). Később a „részvételen belüli képviselet” kapcsán magunk is kifejtjük: általában a „közösségek” nem egységesek, így igaz ez a marginalizált közösségekre is. Figyelembe véve e sokféleséget, valamint elfogadva a fenti (és további, nem kizárólagosan szegénységgel kapcsolatos) marginalizált és szegénységi – sokszor elméleti – kategóriák létezését (mint pl. underclass) alakítottuk ki tanulmányunk fókuszát. Mélyszegény/marginalizált csoportok alatt multidimenzionális megközelítésben azokat a csoportokat értjük, amelyek mind jövedelmük alapján mind képességeiket – számukra elérhető értékes „cselekedetek és létállapotok” vagy másként tevékenységek halmazát – tekintve kétséget kizárólag a társadalom peremére szorult, a társadalom legrosszabb helyzetben lévő csoportjai, akik bizonyosan mindegyik szegénységi mérőszám/definíció alapján beletartoznak a mélyszegénységi kategóriába.

Az alábbiakban olyan tényezőket igyekezünk azonosítani, amelyek a marginalizált társadalmi csoportok, illetve ezek tagjainak esetében erősebben hatnak – azaz nagyobb eséllyel eredményezik e csoportok tagjainak kiszorulását a tárgyalt módszerek érdemi használatából, mint mondjuk a középosztálybeli társadalmi szereplők esetében.

Tanulmányunk felépítése a fentieknek megfelelően a következő. Először kijelöljük elemzésünk határait, és elhelyezzük azt a hazai és nemzetközi szakirodalomban. Ezután problémaközpontú jelleggel reflektálunk az elemzett részvételi eszközök jellemzőire abból a szempontból, hogy azok mennyiben képesek a mélyszegény (marginalizált) érintettek érdemi részvételének biztosítására a helyi fejlesztési döntések kapcsán. Végül elemzésünk alapján összegző jelleggel röviden javaslatokat fogalmazunk meg a mélyszegény (marginalizált) helyi érintettek érdemi társadalmi részvételének elősegítése érdekében.

2. Az elemzés lehatárolása és jelen tanulmány helye a szakirodalomban

A társadalmi részvétel nagyon sokféle formát ölthet céljait, eszközeit, kezdeményezőit stb. tekintve (Kiss 2015). Tanulmányunkban ennek csak egy szűk szeletével, jelen projekt előző műhelytanulmányában (Málovics et al. 2015) bemutatott és értékelt részvételi technikák értékelésével foglalkozunk, a standardizált módszertannal rendelkező, top-down, érdemi részvételt biztosító, állampolgári jellegű részvételi technikákkal, amelyek főbb jellemzői, hogy:

- Közvetlen állampolgári részvételt biztosítanak a döntéshozatalban,
- Megvitató, deliberatív jellegűek.
- Kiegyensúlyozottságra, a potenciálisan megjelenő manipulációs kezdeményezések kontrolljára törekszenek.
- Törekszenek a résztvevő állampolgárok kompetenssé tételére.
- Valós tétellel jellemezhető döntési folyamatokhoz kapcsolódnak.
- Komoly hangsúlyt fektetnek a közösségi tovagyűrűző hatásokra.

E technikák:

- Állampolgári Tanács
- Konszenzus konferencia
- 21. századi városgyűlés
- Vitázó közvéleménykutatás

Fontos még hangsúlyozni, hogy e technikák zárt végűek, azaz egyszeri folyamatnak tekinthetők, diszkrét outputtal (ami jellemzően egy írásos jelentés az adott kérdéssel/problémával kapcsolatban), amely egyszeri módon, valamely konkrét kérdés kapcsán támogatja a politikai döntéshozatalt.

Elemzésünk **korlátai** kapcsán fontos tehát egyfelől hangsúlyozni, hogy nem általában a társadalmi részvételt, részvételi demokráciát és annak eszközeit elemezzük, hanem kifejezetten a fenti részvételi technikákat.

Fontos továbbá, hogy **elemzésünk nem teljes körű**, nem ezen eszközök általában vett (pl. hatékonyságának) elemzésére irányul – erről magyarul lásd Szántó (2012) és Kiss (2015) –, hanem **kifejezetten egy szempontból elemezzük e technikákat**: Mennyiben képesek ezek

a mélyszegény (marginalizált) érintettek helyi fejlesztési döntésekbe történő érdemi részvételének elősegítésére?

Jelen kutatás **elméleti** –a nemzetközi szakirodalomra épül. Mindemellett megítélésünk szerint **mind a hazai, mind a nemzetközi szakirodalomban máig nem/kevésbé vizsgált kérdésekre kívánunk válaszokat adni.**

A **hazai szakirodalom** megítélésünk szerint **igen kevésbé reflektál általában a társadalmi részvétel korlátaira**, és gyakorlatilag egyáltalán nem reflektál érdemben az általunk jelen tanulmányban vizsgált technikák korlátaira – köztük az általunk vizsgált potenciális korlátra sem, ami a marginalizált érintettek részvételére vonatkozik. Ez nem jelenti azt, hogy a hazai szakirodalomban egyáltalán nem jelennek meg a társadalmi részvétellel kapcsolatos kritikai gondolatok. Ezeket több tanulmány is megemlíti – pl. Bajmócy-Gébert (2014a), Csanádi et al. (2010), Földi (2009), Tóth-Göncz (2009), Reisinger (2009), Gáspár et al. (2015), Jávör-Beke (2013) –, ugyanakkor ez jellemzően tényleg csak „említés”: felsorolásszerű, esetlegesen egy-két bekezdésben történő rövid „felvillantás”. A fentiekből következően tanulmányunk a hazai szakirodalom tekintetében hiánypótló, ugyanis kiegészíti a társadalmi részvétellel kapcsolatos hazai elemzéseket egy olyan szemponttal, amely abban eddig csak érintőlegesen jelent meg.

A társadalmi részvétel **nemzetközi kritikai szakirodalma** lényegesen színesebb képet mutat: elméleti tanulmányok mellett konkrét terepi részvételi tapasztalatokból/megfigyelésekből levont következtetésekkel is találkozunk. Ez utóbbi azért is különösen fontos jelen témában (is), mert az elméleti szakirodalom által a társadalmi részvételnek tulajdonított előnyök gyakorlati (terepi) realizálása nem feltétlenül evidens jelenség. Ahogyan Gregory (2000) fogalmaz: *„A közösségi részvétel megnyerte a szavak háborúját, de e retorika mögött valós sikere már kevésbé evidens”* (Gregory 2000, 180. o.) Azaz: nincs rá garancia, hogy nem tátong szakadék a részvétel elmélete és gyakorlata közt, sőt, egyes kutatások ezt megerősíteni látszanak (Monno-Khakee 2012).

A társadalmi részvétellel kapcsolatos kritikákat nemzetközileg is legátfogóbban talán a Cook és Kothari (2001) által szerkesztett tanulmánygyűjtemény tárgyalja – az ennek címében is szereplő *„tyranny of participation”* (részvétel zsarnoksága) kifejezés azóta már-már szállóige lett a részvételi/részvételkritikai szakirodalomban. E kritika két szempontból is lényeges számunkra. Egyrészt azért, mert ez nem a „sekélyes”, vagy éppen manipulatív célú részvételt elemzi kritikusan, hanem éppen ellenkezőleg: állítása szerint még az elkötelezett, „mély” részvételi folyamatok is elnyomó (dominating) hatásokat eredményeznek (Kesby 2005). Másrészt pedig azért, mert ez tekinthető a társadalmi részvétellel foglalkozó kritikai

szakirodalom alaplívénak. Fontos hangsúlyozni, hogy az ebben megjelenő kritikai gondolatok – csakúgy, mint az ebből kinövő részvétel-kritikai szakirodalom zöme – a nemzetközi fejlesztési folyamatokban Észak-Dél viszonylatban alkalmazott részvételen alakuló vidékértékelés (participatory rural appraisal - PRA) módszerrel kapcsolatos tapasztalatok alapján keletkezett (Hickey-Mohan 2004). Azaz, a részvétel-kritikai szakirodalom zöme a déli országokban sokszor külső, északi „*fejlesztő ügynökségek*” által megvalósított, top-down jellegű folyamatok kritikáját nyújtja számunkra.

Jelen tanulmányban az értékelt technikák korlátait **e kritikai alapokon és hasonló megközelítésben elemezzük, de más eszközökkel kapcsolatban.** Mi ugyanis kritikailag reflektálunk azon standardizált részvételi technikákra, amelyek a deliberatív részvételi folyamatok „ideális” típusát jelenítik meg abban az értelemben, hogy azok elvileg igyekeznek biztosítani azon feltételeket, amelyek szükségesek ahhoz, hogy jó – azaz a társadalmi részvétel elméleti/vélt előnyeit biztosító – deliberatív részvételi folyamatokat hozzunk létre a gyakorlatban. Tudomásunk szerint egy ilyen elemzés a nemzetközi szakirodalomban is hiányzik.

3. Helyi fejlesztési döntéseket támogató részvételi technikák és a marginalizált társadalmi csoportok részvétele

A képességszemléletre támaszkodó helyi fejlesztések középpontjában az emberek által értékesnek tartott valós választási lehetőségek (képességek) bővítése áll. Ez szükségképpen felveti a kérdést, hogy mi tekinthető értékesnek az egyén és a közösség számára. Az emberi heterogenitás, diverzitás, az egyes személyek átváltási tényezőinek különbözősége, a csoportos eltérések figyelembevétele elengedhetetlen (Sen 2003). Annak során, hogy tisztázzuk, mit tartunk értékesnek, a képességszemlélet mellett érvel, hogy demokratikus folyamatok, nyílt társadalmi viták közepette, vagyis nyilvános vitában kell az embereknek eldönteni, hogy milyen értékeket tartanak fontosnak saját közösségükben az adott körülmények között (Sen (2003, 2008), Clark (2005), Bajmócy–Gébert (2014).

Értékeink kialakításához tehát csak úgy tudunk eljutni mások elnyomása nélkül, hogy ha nyíltan kommunikálunk, vitázunk egymással (Sen 2003). Mindez a marginalizált csoportokra is érvényes, illetve a társadalom egészére a marginalizált csoportokat is beleértve. Azonban még a szegénységgel kapcsolatos kommunikáció esetében is elmondható, hogy az jellemzően nem a szegények körében zajlik, a kérdéskörrel leginkább a középosztálybeliek foglalkoznak (Aschauer–Málovics (2012). Így éppen a legrosszabb helyzetben lévők esetén

állhatnak erős korlátok egy a szegénységükhöz kapcsolódó vagy más témakörű társadalmi vitában történő valós részvétel előtt.

A mélyszegénységben élőket sokszor hosszú évek munkája révén lehet csak képessé tenni arra, hogy felismerjék, majd megfogalmazzák személyes problémáikat, és személyes stratégiákat alakítsanak ki maguk számára; majd ennek talaján állva részt vegyenek a közösség problémáinak feltárásában és lehetséges stratégiáinak kialakításában (Newman–Jennings (2008), Bodorkós–Pataki (2009). Az alkalmazás nehézségei azonban nem igazolhatják a nyílt társadalmi részvétel gyakorlatban történő elutasítását (Bajmócy–Gébert (2014). A nyilvános érvelés és a részvételi döntés iránti igény a marginalizáltak esetében is központi jelentőségű nemcsak az eredményesség, de az igazságosság szempontjából is (Sen (2012). A képességszemléletnek az az egyik legnagyobb előnye, hogy rávilágít az ilyen értékválasztások szükségességére, és felhívja a figyelmet arra, hogy az értékek közötti súlyokat társadalmi vitában kell megállapítani, mely társadalmi vitának a marginalizáltak is részesei kell, hogy legyenek (Robeyns (2006), Alkire (2007).

Tanulmányunkban problémaközpontú módon vizsgálódunk. Először jelen részben azon általános kritikákat vonatkoztatjuk az elemzésünk tárgyát képező részvételi technikákra, amelyek a nemzetközi szakirodalomban megjelennek általában a társadalmi részvétellel kapcsolatban a déli országokban folyó PRA folyamatok kapcsán, azaz leginkább a „tyranny of participation” koncepció által megfogalmazott kritikákat/veszélyeket. A következő fejezetben pedig egyéb, nem közvetlenül a társadalmi részvétellel kapcsolatos kutatási eredmények (pl. az elemzett technikák jellemzőire vonatkozó szakirodalom, a mélyszegénység/szegregált lét szociológiai és pszichológiai szakirodalma, a csoportos kvalitatív kutatási technikák szakirodalma stb.) alapján is megvizsgáljuk, hogy mennyiben képesek tanulmányunk fókuszát képező részvételi technikák a marginalizált társadalmi csoportok érdemi részvételének biztosítására, mely a fentiek alapján a képességszemléletre támaszkodó helyi fejlesztések fontos részét képezi.

A nemzetközi fejlesztési folyamatokban Észak-Dél viszonylatban alkalmazott részvételen alapuló vidékértékelés módszerrel kapcsolatos tapasztalatokból kiindulva a „tyranny of participation” koncepciója arra hívja fel a figyelmet, hogy a hatalom – amely minden társadalmi relációban szükségszerűen megjelenik – jelen van a részvételi folyamatok esetében is, hiába szeretünk ezekre úgy tekinteni, mint amelyek a hatalom problematikáján kívül esnek, attól „eltávolodnak”. **A részvétel zsarnoksága (tyranny) ezen Észak-Dél viszonylatában keletkezett tapasztalatok alapján több lényeges formában megnyilvánul** (Kesby 2005, Hickey-Mohan 2004):

1. A társadalmi részvétel egyes körökben (pl. nemzetközi fejlesztések esetén) olyan mértékű fontossággal és legitimitációval bír, mintegy „domináns ortodoxiává” (dominating orthodoxy), vált, hogy az gyakorlatilag kizár más vizsgálódási és beavatkozási módot (**technikák zsarnoksága**).
2. A részvétel ahelyett, hogy feltárná a helyi tudást, éppen annak elnyomása/elrejtésének irányába hat (**csoport zsarnoksága**). Ennek oka, hogy a konzultánsok (a részvételi folyamatok irányítói) a csoportkonszenzust részesítik előnyben a disszenzussal, differenciációval ellentétben. Ez pedig azt eredményezi, hogy legitim részvételi tudásként tekintenek olyan véleményekre, amelyek igazából maximum „domináns csoportnormáknak” tekinthetők – azaz elrejtik a kisebbségi tudást, véleményeket. E jelenséghez az is hozzájárul, hogy a részvételre „értéksemleges” eszközként tekintenek, holott a létrejövő tudást alapvetően befolyásoló alkalmazott technikák (diagraming, érzékenyen vezetett/moderált csoportos beszélgetések, a híresen „nyugodt” (relaxed) megközelítés mind az északi szakértők nézőpontját, értékeit és prioritásait tükrözik. Ez a **részvétel de-politizáló hatása**: ahelyett, hogy politikai ügyekként – azok hatalmi és érdekaspektusaival egyben – kezelné a problémákat, azokat egy „értéksemleges” eljárással megoldandó technikai problémaként kezeli, a létrejövő tudás pedig az a „kizárólagos” helyi tudás, amit a megfelelő módon hoztunk létre a probléma kezelésére.
3. Az elméletileg elfogulatlanságot, kiegyensúlyozottságot elősegítő facilitátorok sokszor domináns szereplők, akik meghatározzák azt, hogy mi és hogyan ismerhető meg a folyamat során (**döntéshozatal és kontroll zsarnoksága**). Ez különösen problematikus lehet, ha az adott döntési helyzetben tapasztalható hierarchikus viszonyok következtében a fejlesztések alanyainak tekinthető helyi résztvevők magukra alsóbbrendű tudással rendelkező szereplőkként tekintenek a „nagy tudású” fejlesztési szakemberekhez (development experts) képest (Cooper et al. 2013). Akárhogyan is, a facilitátorok befolyásoló szerepe kikerülhetetlen, szükségszerűen jelentkezik, és így a részvételi folyamatokban is szükségszerű a „hatalom” megjelenése – azaz nem kerülhetők meg azon problémák, amelyek például más típusú társadalomkutatások esetében is jelentkeznek.
4. A részvételi folyamatok során a szubjektivitás (subjectivity) az adott hatalmi viszonyok között jön létre és az emberek önértelmezését és cselekedeteit folyamatosan ezek (hatásai) irányítják. Így maga a részvétel ténye és diskurzusa erőteljesen irányítja az adott részvételi arénában létrejövő viselkedési, reflexiós

(reflection), reprezentációs (representation) és cselekvési lehetőségeket. Így új személyes pozíciók (subject positions) jönnek létre, leginkább a „résztevő”: a résztvevőknek magukat a többiekkel egyenlőként kell meghatározniuk, egy kollektíva részeként, és mint kritikus önelemzési folyamatban részt vevő, stratégiai viselkedéssel jellemezhető ágensek (self-policing agents). A részvétel által ráadásul a résztvevők gyakorlatilag kinyilvánítják/elismerik, hogy nekik szükségük van beavatkozásra és bekerülnek/belekeverednek a részvétel által létrejövő diskurzusok és gyakorlatok hitelesítésébe. Mindeközben a részvétel „inkluzivitása” kizárja, delegitimálja a részt nem vevőket. Azaz: **akik részt vesznek a folyamatban, azok egy mesterséges részvételi térben vesznek részt, amelyben semmi garancia arra, hogy „önmagukat adják”, a kimaradók pedig innentől kezdve legitim módon maradnak ki.**

5. A részvétel révén **az emberek tulajdonképpen a modernizáció átfogó projektjének szolgálatkész alanyaivá (compliant subject) válnak**, a részvétel általi képessé tételt (empowerment) egyenlővé téve Foucault „subjugation” (önalávetés) koncepciójával.
6. A részvételi technikák és folyamatok a **“helyi”-re koncentrálnak ahelyett, hogy a szélesebb, nagyobb léptékű társadalmi-gazdasági struktúrákból (is) fakadó nyomásokat, elnyomást is elemznék.** Így nem az elnyomó struktúrák megváltoztatására koncentrálnak, hanem egy-egy helyi projektbe, az ezekkel kapcsolatos döntésekbe vonnak be bizonyos érintetteket eseti jelleggel. Alkalmazásuk így elfedheti a szélesebb elnyomó struktúrákat, sőt, a részvétel és beleszólás tényleges lehetőségének imitálása által hozzájárul azok legitimálásához.
7. Végül probléma a társadalmi részvételi technikák esetében a **hatalom működésének és keletkezésének nem eléggé szofisztikált megértése**, és így **annak nem megértése, hogyan történik a képessé tétel és transzformáció.** Mivel ugyanis a technikák egyes döntésekben igyekeznek a helyiek részvételét biztosítani, nem eredményezik a helyiek érdemi agent-té történő “fejlesztését”, ez ugyanis nem egy-egy fejlesztési projekt eredménye, hanem egy hosszabb távú folyamat. Így tehát az érintettek részvételét az adott döntésre korlátozzák a helyi fejlesztési folyamatokban, az ezen túlmutató részvételi lehetőségekkel nem foglalkoznak.

A következőkben azt nézzük meg, hogy a fenti kritikák közül melyek és hogyan vonatkoztathatók jelen tanulmány szűkebb témájára, azaz a marginalizáltak (mélyszegények)

érdemi részvételi lehetőségeire a projektcentrikus részvételi technikák alkalmazásakor, és hogyan befolyásolják ezt.

A **csoport zsarnoksága** kapcsán kifejtett kritika megítélésünk szerint az e tanulmányban elemzett részvételi technikák némelyikének esetében is fennáll, hiszen ezek között vannak olyanok, amelyek kifejezetten konszenzus-orientáltak, ráadásul sokszor középosztály által alkalmazott/ismert kommunikációs formákat/technikákat alkalmaznak. Így valós veszély, hogy a legkülönbözőbb helyi tudásformák és értékek becsatornázását e technikák szelektíven teszik, és bizonyos társadalmi csoportok esetében, akik e technikákat kevésbé képesek használni – és mi a későbbiekben amellet érvelünk, hogy marginalizált csoportok ilyenek – az elhallgattatás irányába hatnak.

A fentivel szoros összefüggésben igen problémás lehet, ha a technikák által létrehozott csoportvéleményre (tudásra, állásfoglalásra, jelentésre) „értéksemleges” eszközként tekintünk (azaz probléma lehet e technikák esetében a **részvétel de-politizáló hatása**). Ha ugyanis bizonyos hangok nem szűrődnek át e technikákon, akkor bizonyos értelemben itt ugyanazt a hibát követjük el, mint amikor valamilyen tudásformát értéksemlegesnek és felsőbbrendűnek tekintünk más tudásformákhoz képest (tipikusan ilyen lehet pl. a szakértői tudás és az ebből származó szakértői hatalom), s így az alternatív tudásformákat és értékvitákat elfedjük.

Azt azonban, hogy e de-politizáló hatás mennyiben érvényesül, erőteljesen befolyásolhatja az a közeg, amiben e technikák működnek – kifejezetten e de-politizáló hatás ellenében hathatnak az ezen eszközök esetében meglévő, a folyamatra vonatkozó átláthatósági garanciák és a közösségi tovaggyűrűző hatások generálásának követelménye pl. a médianyilvánosság biztosítása által. Ezek ugyanis bizonyos helyi feltételek fennállása (pl. erős, a folyamatokat figyelő helyi civilszféra, a folyamatot követő és az alternatív/versengő véleményeknek, álláspontoknak teret adó helyi sajtó) esetén lehetőséget teremtenek a létrejövő tudás és vélemények közösségi megvitatásának, kontrolljának. A részvétel de-politizáló hatása így megfelelő helyi feltételek esetén nem (szükségszerűen) érvényesül, a módszerek elvben lehetőséget adnak az adott ügy politikai ügyként történő kezelésére. Ezek hiányában azonban könnyen ilyen irányban (is) hathat, miközben természetesen más hangokat (az érdemben részt venni képes érintettek/csoportok hangját) felerősítheti, ami természetesen önmagában is a döntések demokratizálását jelnt(het)i a részvétel hiányával jellemezhető döntéshozatali folyamatokhoz képest.¹

¹ Sőt, például hazai viszonyok közt feltehetően minden korlátjuk ellenére sokkal inkább lehetőséget adnak erre, mint a jelen gyakorlat, amely nemigen alkalmaz semmilyen állampolgári bevonási/részvételi technikát a döntéshozatalban és döntéshozatalban.

A facilitátorok domináns szerepére (**döntéshozatal és kontroll zsarnoksága**) vonatkozó kritika e módszerek esetében nem értelmezhető egységesen, az bizonyos eszközök esetén (ÁT, KK, VK) feltehetően az első pontban meghatározott konszenzusereső/-orientált facilitátori szerepre, illetve alkalmazott módszerekre korlátozódik, míg a 21. századi városgyűlés esetében a „témacsapat” szerepe miatt ennél hangsúlyosabb lehet, mert ők a vélemények összegyűjtésében, értékelésében, visszacsatolásában stb., és így a folyamat kimenetelében kiemelt szerepet játszanak. A facilitátorok/moderátorok túlzottan befolyásos szerepének kontrolljára szolgálnak ugyanakkor egyes szervezeti megoldások (pl. egyes módszerek esetében a folyamat elfogulatlanságáért felelős testületek), az átláthatósági és közösségi tovaryűrűző hatásokat elősegítő garanciák, illetve egyes módszerek esetében (pl. ÁT) a folyamatok utólagos, résztvevőkkel történő értékelése. Az, hogy a facilitáció mennyiben hallgattat el, illetve erősít fel hangokat, az tehát e technikák esetében eseti elemzést/reflexiót igényel, amire azonban e technikák elviekben lehetőséget adnak. A mélyszegény érintettek (marginalizáltak) hangjának elhallgattatása szempontjából jó eséllyel nem a facilitátorok túlzottan irányító szerepe a legveszélyesebb jellemzője e technikáknak. (Sokkal inkább ilyen lehet például egyes később tárgyalt egyéb tényezők).

A részvétellel kapcsolatos azon kritika, amely arra vonatkozik, hogy a részvételi folyamatok résztvevői egy mesterséges részvételi térben vesznek részt, amelyben semmi garancia arra, hogy „önmagukat adják”, a kimaradók pedig innentől kezdve legitim módon maradnak ki. Ez utóbbi veszélyt, illetve az elemzett részvételi technikák ezzel kapcsolatos válaszait fentebb már tárgyaltuk, azonban a mesterséges részvételi terek általi torzító hatásokra vonatkozó kritika újabb érdemi kérdéseket vet fel a marginalizáltak érdemi részvételi esélyeivel kapcsolatban, amelyek az általunk vizsgált technikák esetében is jelentkeznek. A probléma itt alapvetően két síkon jelentkezik.

Először is kérdéses, hogy (1) érvényesek-e e technikák a tekintetben, hogy a valós preferenciákat ismerjük meg, nem pedig létrehozunk olyan preferenciákat, amelyek távol állnak a valósaktól. (E dilemma egyébként nem jelen részvételi technikák sajátja, hanem alapvető társadalomtudományi kutatási dilemma (Babbie 2008)). Ha például a mélyszegény érintetteknek olyan „túlélési stratégiáik” (Kesby 2005) vannak, amelyek a többség szemében elítélendők, akkor elvárható-e az, hogy ők ezeket e – számukra ráadásul sokszor idegen (lásd később) – mesterséges terekben/terepeken felfedjék? Van-e erre tényleges esély? Különösen (és ez a probléma második síkja), hogy a részvételi technikák nem légtüres térben működnek,

és azok az érintettek életének csupán egy szűk szeletét érintik, amit elhagyva azok visszatérnek hétköznapi, hatalmi viszonyokkal átszőtt tereikbe, így például amennyiben a marginalizáltak felfedik a többség által potenciálisan illegitimnek vélt „túlélési technikáikat”, retorziók érhetik őket – azaz jó eséllyel nem fogják ezt tenni.

A harmadik probléma döntéshozatl és kontroll zsarnosága címszóval megfogalmazott kritika szerint a kimaradók kimaradásának legitimitása. Ennek veszélyei, illetve az elemzett technikák erre kínált válaszai hasonlóak a részvétel de-politizálására vonatkozó résznél tárgyaltaknál. A jelen tanulmányban elemzett részvételi technikák átláthatósági garanciái és közösségi tovaryűrűző hatásai (pl. a médianyilvánosság biztosítása) bizonyos helyi feltételek fennállása (pl. erős, a folyamatokat figyelő helyi civilszféra, a folyamatot követő és az alternatív/versengő véleményeknek, álláspontoknak teret adó helyi sajtó) esetén lehetőséget teremtenek a létrejövő tudás és vélemények közösségi megvitatására, kontrolljára, és a közvetlenül kimaradók közvetett beleszólására. A kimaradás így megfelelő helyi feltételek esetén nem (szükségszerűen) érvényesül, ezek hiányában azonban könnyen bekövetkezhet.

Végül lényegesek az általános kritikák közül jelen tanulmány fókuszja és az elemzett eszközök szempontjából azon veszélyek, miszerint a részvételi döntéselőkészítő módszerek (1) a “helyi”-re koncentrálnak ahelyett, hogy a szélesebb, nagyobb léptékű társadalmi-gazdasági struktúrákból (is) fakadó nyomásokat, elnyomást is elemznék; illetve jellemző e módszerekre (2) a hatalom működésének és keletkezésének nem eléggé szofisztikált megértése, és így annak nem megértése, hogyan történik a képessé tétel és transzformáció, ami nem egy-egy fejlesztési projekt eredménye, hanem egy hosszabb távú folyamat.

E kritikákkal összefüggésben az lehet egyrészt az elemzett részvételi technikákkal kapcsolatban problematikus, mert a részvételi módszerek az érintettek életének csupán egy szűk szeletét érintik, amit elhagyva azok visszatérnek hétköznapi, hatalmi viszonyokkal átszőtt tereikbe. Egy példával élve: ha nem történik meg az állam és/vagy helyi önkormányzat és lakosok viszonyának kiegyensúlyozása, akkor a helyiek a helyi részvételi tereket (projektcentrikus részvételi eszközöket) nem feltétlenül merik használni, lévén a függő viszony következtében ezek használata miatt retorziótól tarthatnak – ha például egzisztenciálisan is függnék az államtól/önkormányzattól, mert egyetlen mert egyetlen megélhetési lehetőségük a közmunka.

Máodszor, mivel e technikák egyes döntésekben igyekeznek a helyiek részvételét biztosítani, nem eredményezik a helyiek érdemi agent-té történő “fejlesztését”, ez ugyanis nem egy-egy fejlesztési projekt eredménye, hanem egy hosszabb távú folyamat. Így tehát az

érintettek részvételét az adott döntésre korlátozzák a helyi fejlesztési folyamatokban, az ezen túlmutató részvételi lehetőségekkel nemigen foglalkoznak.

4. Képesek-e marginalizált társadalmi csoportok érdemben használni a részvételi technikákat?

A társadalmi részvétel veszélyei közt a hazai szakirodalomban is megjelenik az említés szintjén az, hogy az *„parciális érdekek érvényesítéséhez vezethet, a kizárás eszközévé válhat (amennyiben bizonyos, több erőforrással rendelkező csoportok „bekerülnek”, mások pedig kimaradnak a döntés-előkészítésből).”* (Csanádi et al. 2010, 20. o.), a létező hatalmi, társadalmi, gazdasági asszimetriák a részvételi folyamatban is újratermelődnek (Bajmócy-Gébert 2014b), vagy annak csapdája az elitizmus (Földi 2009).

Egyáltalán nincsen azonban feltárva – különösen a hazai szakirodalomban – az, hogy a veszélyek/korlátok hogyan, milyen mechanizmusok eredményeképpen jelentkeznek, ha egyáltalán jelentkeznek. E részben ezt vizsgáljuk meg – azaz azt, hogy a szakirodalom által említésszerűen jelzett részvételi „kizáró” hatások hogyan, milyen folyamatok miatt működnek a gyakorlatban a terepen, a részvételi technikák alkalmazásakor. Ezek egy része abból fakad, hogy a részvételi módszerek, mint csoportos megvitatási módszerek esetében szükségszerű az, hogy e módszereket eltérő képességű emberek eltérő mértékben képesek használni – azaz ezek kimenetét eltérő mértékben képesek befolyásolni. Más részük pedig abból, hogy a társadalmi részvételi módszerek nem légtüres térben működnek, ami alapvetően meghatározza, hogy ki, milyen szerepben és milyen mondanivalóval képes használni e mesterséges részvételi tereket – azaz a *„tyranny of participation”* koncepciójának Észak-Dél dimenzióban, a PRA módszer alkalmazásának tapasztalatai alapján megfogalmazott, leginkább a részvételi módszerekben jelentkező hatalmi viszonyokkal kapcsolatos kritikái jó eséllyel jelentkeznek egy fejlett/hazai közegben is, a vizsgált projektcentrikus részvételi technikák alkalmazása kapcsán, a marginalizált társadalmi csoportok részvételi lehetőségeit illetően.

Fontosnak tarjuk hangsúlyozni, hogy a következőbben – ahogyan az egész tanulmányban – nem a rosszul megvalósított/manipulatív részvételből fakadó korlátokkal foglalkozunk, hanem csakis azon potenciális korlátokkal, amely az általunk elemzett, elvileg érdemi részvételt biztosítani képes technikákra vonatkoznak, még akkor is, ha azok megfelelően vannak kivitelezve.

4.1 Ki van jelen?

Bár triviálisnak tűnhet, hogy lehetőleg minél több érintett részvételét, szempontjainak érvényesülését biztosítani kell a társadalmi részvételi folyamatok során, a gyakorlatban egyáltalán nem evidens, hogy ez a marginalizáltak esetében mennyiben valósítható meg. A részvétel az általunk elemzett eszközök esetében önkéntes alapú. A kérdés itt az, hogy vannak-e olyan csoportok, amelyek e miatt szisztematikusan kiszorulhatnak a részvételből – azaz esetünkben a mélyszegény/underclass társadalmi csoportok ilyenek-e. Bár mindegyik általunk vizsgált részvételi módszer hangsúlyt helyez arra, hogy minél több társadalmi csoport, illetve az ő érdekeik és értékeik megjelenjenek a módszerek alkalmazásánál, felvethetők olyan szempontok, hogy a megjelenés még a legkörülményesebb tervezés és lebonyolítás esetén sem teljes.

Az elemzett részvételi technikák alapvetően kétféle kiválasztási eljárást alkalmaznak. Vagy véletlenszerű mintavétel alapján kéri fel a potenciális résztvevőket (állampolgári tanács, vitázó közvéleménykutatás), vagy reprezentatív mintára törekszenek a projekttel kapcsolatos hirdetés-toborzás során úgy, hogy közben a véletlenszerű kiválasztás nem szempont (21. századi városgyűlés).

Amennyiben a toborzás valószínűségi mintavétellel történik, kérdéses, hogy ennek gyakorlati megvalósulása esetén az ennek az alapjául szereplő nyilvántartásokban – legyen szó telefonos-, vagy lakcímnnyilvántartásról – szerepelnek-e egyáltalán bizonyos társadalmi csoportok (például lakcímmel nem rendelkezők, nem rendezett lakásviszonyok közt lakók), illetve bolyongásos mintavétel esetén megtalálhatók-e ők az ilyen típusú mintavétel tipikus helyein (bevásárlóközpontokban, belvárosi tereken – azaz gyakran tipikusan a középosztály által használt tereken/területeken).

Hirdetési eljárás alapján toborzás esetén (konszenzus konferencia) kérdéses, hogy a részvételi lehetőség híre eljut-e egyáltalán a marginalizált érintettekhez – pl. ha azt országos napilapokban hirdetik meg. Végül célzott érintetti bevonás esetén – a 21. századi városgyűlés módszerének esetében kifejezett cél a marginalizált érintettek bevonása – kérdéses, hogy ez hogyan tud a gyakorlatban megtörténni. Azaz például amennyiben az érintett marginalizált csoport nem szervezett csoportnak – azaz pl. saját civilszervezetekkel nem rendelkező csoportnak – minősül, akkor konkrétan hogyan történhet meg az ő bevonásuk.²

² Ha a bevonás civilszervezeteken keresztül történik, akkor az már a „részvételen belüli képviselet” problémája – lásd alább.

Akárhogyan is, már az sem evidens, hogy a tárgyalt részvételi módszerek által alkalmazott toborzási eszközök biztosan alkalmasak arra, hogy a marginalizáltak is esélyt kapjanak a részvételre. Ám ha ez az elérés meg is történik, akkor kérdéses az, hogy a marginalizáltak végül résztvevővé válnak-e.

Ennek oka alapvetően abból fakad, hogy sok esetben egy, a középosztálybeli társadalom számára érdekes probléma és motiváló módszer nem biztos, hogy ugyanilyen jelentőséggel bír egy marginalizált társadalmi helyzetben lévő ember/csoport számára, az **az eltérő életvilágokból, problémákból és lehetőségekkel kapcsolatos különbségek következtében**. „Posztmaterális” (Simányi 2004) életminőségi, településfejlesztési folyamatokkal kapcsolatos részvételi eszközök nem feltétlenül ugyanolyan fontosak a középosztály, és az underclass számára. A mélyszegénységben élők számára a posztmodern életminőségi problémák relatív súlya lényegesen alacsonyabb lehet az egyéb, az alapvető szükségletekhez/igényekhez kapcsolódó, a mélyszegényeket súlyosabban érintő problémákkal összevetve.³ (Azaz ahol például a napi/heti megélhetés is gondot jelent, vagy télen például a tüzelő beszerzése és a lakás felfűtése, ott nem biztos, hogy a részvételi módszerek által gyakran tárgyalt helyi fejlesztési konfliktusok esnek a legnagyobb súllyal latban).

A területi értelemben szegregált mélyszegénység még inkább a részvétel ellenében hathat – ezt az integrációs elméleteken (Farkas 2008, 2012) keresztül érthetjük meg. A társadalmi integráció két oldalát különböztethetjük meg: a szociális és a rendszerintegrációt. A szociális integráció a családhoz, ezen keresztül a rokonsági hálózathoz, szomszédsághoz, lakókörnyezethez, baráti kapcsolatrendszerhez kötődik. A rendszerintegráció a szélesebb, az előbbieken túli relációkon kívüli közösségi normák, szokások elsajátításához kapcsolódik, és főbb terei a különböző társadalmi intézmények, szervezetek, az azokban való jelenlét. Ha egy közösség szegregált térbeli (és társadalmi értelemben), akkor az hozzájárulhat ahhoz, hogy a fentebb említett kisközösségi életvilágok partikuláris (a többségitől, „univerzalistól” eltérő) értékekre, szabályokra, életstratégiákra, normákra épüljenek (Farkas 2012). Ez pedig megint csak azt eredményezheti, hogy más „ügyek” a fontosak egy mélyszegény, szegregált közegben, mint egy konvencionálisabb, többségi társadalmi közegben.

Ha a részvételi technikák a mélyszegény érintettek számára is releváns problémákkal foglalkoznak, akkor is kérdéses e csoport tényleges részvétele. A részvétellel kapcsolatos motivációt csökkenthetik a mélyszegénység életkilátásokra gyakorolt hatásai is. A szegényeknek, elnyomott helyzetben lévőknek vagy kirekesztetteknek egyre alacsonyabbak

³ Az életminőségi „quality of life” és alapvető szükségletek/jogok (basic/subsistence goods/rights) megkülönböztetést a környezeti igazságossági szakirodalom részletesebben tárgyalja (lásd pl. Málovics 2011).

az elvárásaik az étellel szemben, alacsony az önbecsülésük és internalizálták, elfogadták társadalmi szerepüket, alacsony státuszukat már a korai szocializációjuk alatt. Ebből fakadóan sokszor nem képesek összehasonlítani másokkal saját szituációjukat, nem képesek tisztán gondolkodni arról, hogy létezik egy más, jobb⁴ útja az életnek és létezésnek (Shekhawat 2011) – érdekes kérdés, hogy e helyzetben egy „tipikus” társadalmi részvételi folyamatban való részvételre, amely valamely számukra adott esetben fényévnyi távolságra lévő és potenciálisan irreleváns problémával foglalkozik, ők mennyire motiváltak.

A szegénység összefüggésben van specifikusan a boldogtalansággal, depresszióval, dühvel és a kortizol szinttel vagy másképpen magával a stresszel is, melyek a kockázatvállalást és az időbeli preferenciákat is befolyásolják (Haushofer–Fehr 2014). A stressz a célorientált viselkedési formától egy a szokásorientált magatartás felé való váltást indukál. Ha a szokásos viselkedés az, hogy azonnal fogyasszunk, amint arra lehetőségünk van, akkor a stressz hatására a jelenbeli preferenciáink lehetnek erősebbek. Azonban még abban az esetben is, ha nem az azonnali fogyasztást választjuk, elmondható, hogy az önmegtartóztatás egy korlátozott és kimeríthető erőforrásból táplálkozik, így az legtöbbször kifáradásban végződik, sokszor eltörölve az addig elért eredményeket (Vohs 2013). De elmondható, hogy a különösen nehéz helyzetben lévők csupán csekély mértékben tudják csak halogatni igényeik kielégítését, nem tudják kivárni a beruházásaik, erőfeszítéseik ellenében várható kedvezőbb megtérülést, azaz hozzájárulnak szegénységük konzerválásához (Ladányi–Szelényi 2004) – azaz, a rövidtávon belátható haszonnal járó cselekedetek a szegények esetében hatványozott előnnyel bírnak a hosszabb távú és bizonytalan eredményekkel kecsegtető folyamatokhoz képest. Ezt egyes szakirodalmak „jelenre orientált habitus”-nak nevezik (Stewart 2001). Meglétét számos forrás egyértelműen alátámasztja, azonban kialakulását több okra is visszavezetik. A jelenre orientált habitus általában szociológiai kontextusban jelenik meg. A mélyszegénységben élők, mint kiilleszkedett⁵ társadalmi csoport szerepelnek (Castel 2000), akik esetében a nélkülözés szélsőséges bizonytalansághoz vezet (Kozma 2003). Emiatt a bizonytalan helyzet miatt a jövőbeli lehetőségek fokozott mértékben diszkontálódnak. Születtek azonban olyan kutatások is, amelyek a nélkülözést, mint közvetlenül a kognitív képességekre nehezedő nyomást vizsgálják (Mani et. al. 2003). Ezek alapján, ha valakinek folyamatosan a nélkülözés

⁴ Shekhawat a 'better ways of living' szókapcsolatot használja, mely magában foglalja, hogy a szegények életében a jobb körülmények jobb életet eredményeznének. Ebben a kontextusban ezzel a gondolattal könnyen lehet azonosulni, bár nyilvánvalóan lehetnek kivételek.

⁵ Robert Castel a szegénységgel, mint társadalomból kiilleszkedett csoporttal foglalkozott. Az integráció-kiilleszkedés három fokát határozta meg: integrációs zóna, sebezhetőségi zóna, kiilleszkedési zóna. A kiilleszkedett csoportok munkájukat, társas kapcsolataikat elveszítve eltávolodnak az integrációs zónától.

problémájával kell foglalkoznia, az jelentős terhet ró kognitív képességeire is. Ez esetben a jelenre orientált habitus nem mint egy bizonytalan keretekhez alkalmazkodó túlélési stratégia jelenik meg, hanem közvetlen, az előre gondolkodáshoz is szorosan kapcsolódó kompetenciákat blokkoló tényezőként. Akár egyik, akár másik nézőpontot vesszük alapul elmondható, hogy egy bizonytalan időtartamú, kimenetelű és hosszabb távú rálátást igénylő részvételi folyamatból a mélyszegénységben élők ezek következményeként kirekesztődhetnek.

Azt mondhatjuk tehát, hogy a projektcentrikus részvételi eszközök jellemzően középosztály/elit számára fontos témái, illetve hosszabb távon jelentkező, sokak számára nehezen megfogható és abszolút bizonytalan hasznai nem biztos, hogy ugyanolyan fontosnak látszanak marginalizált perspektívából is – egy olyan perspektívából, ahol rövidebb távú és nyomósabb problémák állnak a hétköznapiak fókuszában.

4.2 A jelenlévők tényleges beleszólása

A másik kérdés, amit itt meg kell vizsgálni, az, hogy a fizikai jelenlét mennyiben jelent ténylegesen, érdemi beleszólási képességet. Azaz mennyiben lehetséges annak elkerülése, hogy a részvételi módszerek esetében az „ability to say” (Vatn 2009) határozza meg a módszer befolyásolásának lehetőségét – természetesen nem a marginalizált résztvevők javára.

Az általunk tárgyalt módszerek e szempontra alapvetően kettős választ adnak. Egyrészt mindegyik módszer esetén fontos a képzett facilitátorok szerepe, akiknek elvileg feladatuk az, hogy minden résztvevőnek teret biztosítsanak véleménye kifejtésére – azaz a kommunikatív folyamatok kiegyensúlyozása.⁶ Másrészt a módszerek esetében megjelenik a „kompetenssé tétel”, mint a képessé tétel (empowerment) egy formája. Ez jellemzően a módszerekben megjelenő szakértői anyagokban, prezentációkban, a szakértők és tudásuk hozzáférhetőségének biztosításának formájában jelentkezik. A kérdés, hogy a facilitálási és képessé tételi folyamatok mennyiben képesek ténylegesen érdemi beleszólási lehetőséget biztosítani a nagyon különböző készségekkel, képességekkel, háttérrel rendelkező résztvevőknek – különös tekintettel a marginalizált résztvevőknek.

A szakirodalomban több olyan tényező is megjelenik, amelyek azt sejtetik: a facilitátorok általi „kiegyenlítés” és szakértői tudás becsatornázása által megvalósuló képessé tétel e módszerek alkalmazásának időtávjában (néhány hónap) és az ezekben alkalmazott

⁶ A módszerek komoly hangsúlyt fektetnek a manipuláció lehetőségének csökkentésére/kiküszöbölésre is, ezzel jellemzően külön csoport (pl. Tanácsadó testület) foglalkozik.

módon nem feltétlenül elégségesek ahhoz, hogy a marginalizáltak érdemi részvételét megfelelő módon biztosítsák. Erre következtethetünk egyrészt a csoportos kvalitatív kutatási módszerek szakirodalmában megjelenő, csoportos kommunikációs folyamatokat befolyásoló torzító tényezők. Másrészt releváns számunkra a részvételkritikai szakirodalom azon része, amely olyan mondanivalóval (is) bír, amely a marginalizáltak részvételi lehetőségei kapcsán vonatkoztathatók a tárgyalt technikákra. Végül reflektálunk azon szakirodalomra is, amely a részvételen, részvételi folyamatokon belüli képvisélet kérdésével foglalkozik.

A csoportos megvitatás során jelentkező torzító tényezők

A csoportos kvalitatív kutatási módszertannal foglalkozó szakirodalom számos olyan tényezőt ismer, amelyek befolyásolják egy csoportos megvitatási folyamat kimenetelét – azt, hogy a csoportban ki az, akinek a hangja potenciálisabban erősebben/gyengébben hallatszik. A fókuszcsoportok kimenetelét befolyásoló tényezőket a haza szakirodalom is alaposan tárgyalja (Vicsek 2006, 2004). Az alábbiakban ezek közül a témánk szempontjából relevánsakat értékeljük.

Az interakciós tényezők abból fakadnak, hogy több ember egymással interakcióba lép. Ezek egyike a **konformitás**, amely egyfajta közös véleményre irányuló nyomást jelent. A nyilvános konformitás (engedelmeskedés) és magánkonformitás (megtérés) okai az információs és normatív befolyás, és amit befolyásolhat a (1) csoportban tapasztalható külső nyomásgyakorlás (megtámadás), (2) légkör érzelmi intenzitása, (3) illetve az, hogy hányan képviselnek egy kisebbségi álláspontot. Ha például figyelembe vesszük azt, hogy a marginalizált álláspont jó eséllyel kisebbségi álláspont lehet, vagy éppen a többségi és marginalizált életvilágok – és így érdekek és értékek – közti potenciális különbségeket, a konformitás önmagában is a marginalizáltak álláspontjának érdemi megjelenése ellen hathat.

Szintén befolyásolja a csoportos megvitatási folyamatok kimenetelét a **résztevők motivációs szintje**. Ha elfogadjuk a korábban megfogalmazott érvelést, miszerint a projektcentrikus részvételi módszerek témái sokszor nem azok, amelyek a marginalizált érintettek számára a legfontosabbak, illetve a mélyszegénység személyes perspektívát leszűkítő jellegét, akkor e tényező is a marginalizáltak érdemi részvétele ellen hathat. Fontos befolyásoló tényező még, hogy **mennyire sikerül a megvitatás során bizalomteli, oldott légkört teremteni**. Itt annak kérdése merül fel, hogy vajon azon formális terepeken, amelyeken a projektcentrikus részvételi módszerek zajlanak (legyen szó a városházáról, vagy egy egyetemi épületről, vagy bármilyen középosztály-jellegű bérelt térről – pl. szállodai,

kongresszusi központi teremről/termekről, étteremről), mennyire képesek a marginalizált szereplők „otthonosan” mozogni, „feloldódni”. Az, hogy erre ők rövidtávon automatikusan képesek lennének, egyáltalán nem evidens – Gáspár és szerzőtársai (2015) például a világkávézó módszertana kapcsán utalnak rá, hogy bár e módszer különösen figyel az oldott, bizalomteli, hétköznapi légkör megteremtésére azáltal, hogy kávézókból kerül megrendezésre, a terepek nem „mindenki” otthonos terepei, hanem leginkább a középosztályé. Kérdés, hogy ezeket más mennyire érzi magáénak, oldottnak, bizalomtelinek.

Számos **személyes jellemző**, illetve a **csoportösszetétel** is befolyásolja azt, hogy ki mennyire képes és hajlandó kifejtetni véleményét egy csoportban (mások előtt). A magasabb iskolai végzettségűek például jellemzően többet beszélnek a fókuszcsoporthoz tartozók interjúja során, csakúgy, mint azok, akik „többet” tudnak a vizsgált témáról vagy „szakértői hatalom”-mal rendelkeznek, magasabb a társadalmi státuszuk, magasabb a társas hatalmuk (vagy legalábbis más résztvevők azt magasabbnak érzékelik), a formális, illetve informális hierarchiában elfoglalt helyük, vagy a többségi társadalomhoz, és nem valamely etnikai (kisebbségi) csoporthoz tartoznak). Azaz heterogén csoportokban – és az általunk elemzett módszerek jellemzően ilyen csoportokkal dolgoznak – számos olyan tényező van, ami abba az irányba hat, hogy a társadalmi hierarchiában magasabb pozícióban lévő, képzettebb, „többségi” résztvevők hangja erősebben hallatsszon azok hangjánál, akik kevésbé képzettek, alacsonyabb a társadalmi státuszuk és kisebbségi értékrendet/véleményt képviselnek. Ennek egyik oka lehet a Freire által megfogalmazott „internalizált elnyomás” jelensége, amelynek értelmében a szegényebb emberek saját magukat és tudásukat gyengébbnek és kevésbé értékesnek tekintik a privilegizált társadalmi csoportokhoz és azok tudásához képest (Cooper et al. 2013).

Végül befolyásolják a csoportos megvitatásban való részvétel mikéntjét a **társadalmi elvárások**. Ennek kapcsán fontos megjegyezni azt, hogy a marginalizáltak – például mélyszegény helyzetükből fakadóan – lehetnek olyan „túlélési stratégiák” (Kesby 2005) amelyek a többségi elvárásokkal/értékrenddel összeütközésbe kerülhetnek. Ezek szélesebb csoport előtti felfedése nem könnyű/evidens, nagy lehet a kísértés az elhallgatásra – különösen, hogy e felfedés komoly veszélyeket is magában rejthet az érintettek nézve (amit a következő pontban mutatunk be röviden).

A társadalmi részvételi technikák nem légüres térben működnek

„Egyszerű”, anonim fókuszcsoporthoz tartozók esetén is befolyásolja a résztvevőket az a tény, hogy ők tudják, hogy a válaszaikat elemezzük, továbbítjuk valahová (Vicsek 2006, 2004). A

részvételi folyamatok, és ezen belül az általunk vizsgált technikák nem anonimak, nem légüres térben működnek, hanem ezekben a résztvevők „arccal” vállalják önmagukat és véleményüket (ez még a félig-meddig anonim vitázó közvéleménykutatásra is igaz), ami nyilvánvalóan befolyásolja a részvétel módját.

Kesby (2005) több olyan tényezőt is kiemel, amikor a képessé tétel fogalmának „térbeliségének” fontosságát hangsúlyozza, amelyek ahhoz vezethetnek, hogy a részvételi folyamatokban formálisan jelenlévő marginalizált csoportok nem hallatják érdemben hangjukat, azaz mintegy öncenzúrát gyakorolnak. Ezek azzal kapcsolatosak, hogy a részvételi folyamatok nem elszigetelten zajlanak, a részvétel ezek által létrehozott terei nem időben és térben hermetikusan elkülönültek a társadalmi folyamatoktól, hanem szélesebb társadalmi, kulturális, történelmi és területi folyamatok részei. Így a létező hatalmi viszonyok szükségszerűen megjelennek a részvételi folyamatokban, és lehetetlen olyan tereket teremteni, ahol a teljesen kötöttségek nélküli véleménnyilvánítás elérhető lenne – függetlenül attól, hogy azok mennyire „érzékenyen” vannak szervezve, facilitálva. A résztvevők percepcióikat nem korlátozzák az adott projektre, részvételüket szükségszerűen befolyásolja, hogy a mesterséges részvételi tér elhagyása után visszatérnek hatalmi viszonyokkal továbbra is átszőtt mindennapi tereikbe. A részvételi technikák nyilvános természete a beszéd jogát összeköti annak következményeivel – azaz a részvétel ilyen értelemben sem légüres térben működik. Így a marginalizáltakat e technikák kiteszik például annak a veszélynek, hogy ők véletlenül (nem szándékoltan) felfedik túlélési stratégiáikat. Így a részvétel mesterséges terei paradox természettel bírnak: bár azok olyan módon vannak létrehozva, amely elvileg előmozdíthatja a képessé tételt, a résztvevők külső/hétköznapi viszonyrendszerei megakadályozhatják a „képessé tett teljesítmény”-t (empowered performance) e terekben.

4.3. Képviselő a részvétel keretein belül

Ha és amennyiben a marginalizált csoportok közvetlen bevonása az elemzett technikák esetében nehézségekkel jár, még mindig lehetőség van arra, hogy az ő érdekeiket képviselje valaki e részvételi folyamatokban – például olyan civilszervezetek, akik kifejezetten az ő érdekeik képviselésével foglalkoznak. Azon túlmenően, hogy az előző pontokban tárgyalt felvetések közül számos ebben az esetben is érvényes marad – például a konformitással vagy a részvétel nem légüres térben való működéséből való tényezőkkel kapcsolatosak –, a részvételen belüli képviselő számtalan egyéb problémát/nehézséget is szül, amelyekre

mélységében reflektál például a részvételi akciókutatás szakirodalma (Jewkes – Murcott 1998 MacQueen et al. 2001, Smith et al. 2010, Minkler 2004, Kapoor 2005).

Először is a „közösség” (és így egy marginalizált közösség) nem tekinthető egy homogén érdekekkel és értékekkel rendelkező csoportnak. Amikor olyan kifejezéseket használunk, mint például „a közösség érdeke”, akkor implicit módon homogenizálunk – holott a valóságban a közösségek sok szempontból diverz csoportok. MacQueen és szerzőtársai (2001) a közösséget diverz jellemzőkkel rendelkező emberek csoportjaként definiálják, akiket társas kötelékek (social ties) kötnek össze, és akik közös cselekményekbe, tevékenységekbe bonyolódnak adott földrajzi területen és körülmények közt. Azaz, bár a közösségek osztanak bizonyos érdekeket és normákat, társas (családi, baráti, szomszédsági) kapcsolatokkal jellemezhetők, és rendszeresen együtt is működnek bizonyos tevékenységekben/célok érdekében, emellett sokfélék (diverzek) is egyben. Ami azt is jelenti, hogy bizonyos kérdésekben nem értenek egyet, a tagok érdekei nem homogének, a közösség hierarchikus/hatalmi viszonyok mentén tagolódhat. Ennek tudatában pedig általában közösségekről, közösségi érdekekről beszélni erős leegyszerűsítés, a közösség képviselése pedig egy elméletileg és gyakorlatilag is igen komplex kérdéssé válik.

Nyilvánvaló például, hogy például civilszervezetek esetében, amelyeket gyakran úgy tartanak nyilván, mint amelyek egy-egy (pl. marginalizált) közösség érdekeit képviselik (Jewkes-Murcott 1998), semmilyen garancia nincsen arra, hogy az általuk biztosított képviselés ténylegesen egy valós, érdemi képviselés, ami a közösség egészére/annak jelentős részére/szempontjaira kiterjed. Különösen igaz lehet ez azon – pl. marginalizált – társadalom csoportok esetén, ahol az önszerveződésre való képesség alacsony. Ilyen esetekben a civilszervezetek könnyen a közösségen belüli elit szervezetei lehetnek, akiknek érdekei akár távol is eshetnek a közösség többi (akár jelentősebb) részének érdekeitől. Arról nem is beszélve, hogy sok marginalizált közösség nem is feltétlenül rendelkezik önszerveződő képességgel, azaz például civilszervezetekkel – a civil társadalom általános hazai gyengesége (Jávör-Beke 2013) esetükben még inkább létező jelenség.

A formális – pl. választott – képviselés megint csak problémás lehet. Egyrészt ugyebár a részvétel, részvételi demokrácia iránti igény a képviselési rendszerek korlátaiból, az ezekkel teljesítményével kapcsolatos kritika, bizonytalanság, elégedetlenség miatt alakult ki (Málovics-Bajmócy 2009, Pataki 2007, Crosby 1995). De az is nyilvánvaló, hogy emellett a képviselőknek – a civilszervezetekhez hasonlóan – nem feltétlenül áll szándékukban adott közösség általuk legjobbnak vélt érdekeinek képviselése, de kognitív, időbeli stb. korlátaikból, és a közösségek diverz, heterogén mivoltából fakadóan nem is feltétlenül ismerek

ezeket/képesek ilyen típusú képviselőre. Marginalizált csoportok esetében a választott képviselők útján keresztüli részvétel potenciálisan még problémásabb lehet: E csoportok ugyanis deprivált helyzetük és alapvető szükségleteik kielégületlensége, valamint rövidebb távú perspektívájuk miatt könnyebben manipulálhatóak. Ez ad teret például a hazai cigányság esetében az etnobiznisznek, az adott kisebbség ténylegesen marginalizált részének kisebbségi (és többségi) elit általi fel- és kihasználására (Málovics et al. 2014).

Azaz a részvételen belüli képviselet újratermeli a képviseletből fakadó problémákat, sőt, marginalizált csoportok esetében akár még fel is nagyítja ezeket – azaz ezek még a „hétköznapi” is hangsúlyosabban jelenhetnek meg.

5. Összegzés, következtetések

Tanulmányunkban négy részvételi technikát elemeztünk abból a szempontból, hogy azok mennyiben alkalmasak a helyi fejlesztési döntések során érdemi beleszólási lehetőséget biztosítani e döntések marginalizált (mélyszegény) érintettjeinek. Következtetésünk, hogy e technikák annak ellenére, hogy „teljesek”, azaz úgy vannak kialakítva, hogy hozzák a részvételtől elvárt előnyöket, kiküszöböljék a részvételi folyamatok tipikus buktatóit, a marginalizált érintettek érdemi részvételének biztosítására csak korlátozott mértékben képesek. Számos olyan tényező azonosítható ugyanis, amelyek e technikák alkalmazásakor szisztematikusan a mélyszegény (marginalizált) érintettek „kizáródásához” vezet. Ha ezen érintettek egyáltalán eljutnak addig, hogy részt vesznek e technikákban, hangjuk jó eséllyel ekkor sem hallatszik olyan mértékben, mint a többi – nem-marginalizált/elit/többségi – érintetté.

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy az általunk értékelt módszerek ne lennének értékes, a társadalmi részvételt, részvételi demokráciát, demokratikus kultúrát ösztönző és a mindenkori politikai-gazdasági hatalom kontrollját elősegítő eszközök (lásd Pataki 2007). Azt sem, hogy ezen eszközök alkalmazása például hazánkban nem jelentene óriási előrelépést a társadalmi döntések (köztük a helyi fejlesztési döntések) minősége és a demokratikus kultúra irányába történő elmozdulás tekintetében. Ezen eszközök kiválóan alkalmasak arra, hogy a társadalom bizonyos csoportjainak, akik rendelkeznek az ehhez szükséges (Sen-i értelemben vett) képességekkel, beleszólási lehetőséget biztosítsanak a jólétüket érintő döntésekbe oly módon, hogy ráadásul (1) kezelik a szükségszerűen megjelenő hatalmi (manipulációs) törekvéseket, illetve (2) kompetenssé (képessé) teszik a résztvevőket, hogy azok megalapozott döntéseket hozhassanak.

Ugyanakkor azt is látni kell, hogy ezek az eszközök nem mindenki számára biztosítanak azonos részvételi lehetőségeket – azaz az ezek érdemi használatára való képesség nem automatikus. Tanulmányunkban számtalan érvet sorakoztattunk fel amellet, hogy a marginalizált csoportok nem feltétlenül rendelkeznek azon képességekkel, amelyek e módszerek érdemi használatához szükségesek – másik oldalról közelítve: implicit módon ki vannak zárva ezek használatából. Újfent Sen-i terminológiával élve (Pataki 1998): negatív értelemben természetesen szabadok a technikákat használni, pozitív értelemben azonban nem – azaz nincs nekik megtiltva a technikák használata, azonban azok nincsenek úgy kialakítva, hogy a marginalizált érintetteknek is tényleges lehetőségük legyen az érdemi beleszólásra.

Ez azonban nem feltétlenül az adott eszközök konstrukciós hibája, hanem sokkal inkább abból fakad, hogy a társadalomban általában is tapasztalható társadalmi különbségek, hatalmi viszonyok és elnyomás bizonyos mértékig szükségszerűen érvényesülnek az ilyen típusú részvételi technikák esetében. Így a társadalom azon csoportjai, akik a fenti jelenségek által leginkább sújtottak, e módszerek esetében is marginalizálódnak.

E jelenség már-már szükségszerű természetére jól rámutat például az értékelt technikák alkalmazásához, illetve a marginalizált társadalmi csoportok képessé tételéhez szükséges időtáv közti különbség. Míg az érdemi képessé tétel (empowerment) egy hosszú és bizonytalan, akár generációkon átívelő folyamat, addig a projektcentrikus részvételi technikák időtartama a fejlesztési döntések időhorizontjához igazodik – ami néhány hónap, esetleg egy év. Az empowerment ebben a konstrukcióban a „kompetenssé tételre” korlátozódik, ami praktikusán informálást, egyes (szakértői, érintetti) tudásformákhoz való hozzáférést jelent. Ennél mélyebb szintű, „szubsztantív” képessé tétel nem cél, nem is lehet az ilyen időtávon. Így aki rendelkezik azon képességekkel, amelyek szükségesek ilyen feltételek mellett a részvételhez, az részt tud venni, a többiek jó eséllyel kimaradnak.

Ahogy arra Kesby (2005) felhívja a figyelmet, a mesterséges részvételi módszerek a részvételt egy bizonyos időtartamra és térre korlátozzák – azaz az empowerment azon mesterséges diskurzusoknak és gyakorlatoknak az eredménye, amelyek az adott részvételi térre jellemzőek. A kérdés itt: mi történik a gyakorlat (technika alkalmazásának) befejeztével? Fennmarad-e (fenntartható-e) ezután (ha egyáltalán megjelenik) a „képessé tett teljesítmény” (empowered performance) a hétköznapi élet tereiben? Azaz: még ha adott döntés kapcsán adott technika képes is egy marginalizált csoport hangjának hallatására, jelenti-e ez azt, hogy a technika alkalmazása általában is hozzásegítette a csoportot hangjának hallatásához, szempontjainak és érdekeinek képviseléséhez? A válasz e kérdésre nyilvánvalóan: nem. Ilyen esetekben a külső beavatkozók/beavatkozás távoztával azon feltételek (terek), amelyek a

képessé tételt elősegítették, eltűnnek, se velük együtt így azon képességek gyakorlása is, melyek e feltételekhez (terekhez) kötődtek. Azaz az általánosságban vett képessé tételhez (vagy: fenntartható képessé tételhez) sokkal többre van szükség, mint viszonylagosan rövid időtávú, egy-egy projektre korlátozódó részvételi folyamatokra.

Ennek oka, hogy az agency, tudatosság és teljesítmény mindig adott társadalmi viszonyok eredménye – azaz ami egy mesterséges részvételi térben működik, nem feltétlenül fog máshol működni. Így ahhoz, hogy a marginalizált érintettek is érdemi beleszólást gyakorolhassanak hosszabb távon is, rendszeresen a helyi fejlesztési döntésekre, az elemzett részvételi technikáknál több kell. Ennek érdemi kifejtése azonban már egy következő tanulmány témáját képezi.

Irodalomjegyzék

- Alkire, S. (2007): Why the Capability Approach? *Journal of Human Development*, 6, 1, 115-135. o.
- Alkire, S. – Santos, M. E. (2014): Measuring Acute Poverty in the Developing World: Robustness and Scope of the Multidimensional Poverty Index. *World Development*, 59, 251-274. o.
- Aschauer, W. – Málovics É. (2012): Az értelmetlen szegénység mint társadalmi viszony. *Competito*, 11, 2, 43-60. o.
- Babbie, E (2008): *A társadalomtudományi kutatás módszertana*. Balassi, Budapest.
- Bajmócy Z. – Gébert J. (2014): Arguments for deliberative participation in local economic development. *Acta Oeconomica*, 64, 3, 313-334. o.
- Bajmócy Z. – Gébert J. – Málovics Gy. – Pataki Gy. (2014): Eszközöktől a jól-létig. A helyi gazdaságfejlesztés körvonalai a képességszemléletben. *SZTE GTK Műhelytanulmányok*, MT-GTKKK – 2014/2.
- Bodorkós Barbara–Pataki György (2009): Local Communities Empowered to Plan? Applying PAR to Establish Democratic Communicative Spaces for Sustainable Rural Development. *Action Research*, 7, 3, 313-334. o.
- Bridges, B. – Gesumaria, R. V. (2013): The supplemental poverty measure (SPM) and the aged: how and why the SPM and official poverty estimates differ. *Social Security Bulletin*, 73, 4, 49-69. o.
- Castel, R. (2000): *The Roads to Disaffiliation: Insecure Work and Vulnerable Relationships*. Blackwell, London.
- Clark, D. A. (2005): *The Capability Approach: Its Development, Critiques and Recent Advances*. Department of Economics, University of Oxford, www.gprg.org/pubs/workingpapers/pdfs/gprg-wps-032.pdf. Letöltve: 2014. 04. 20.
- Cooke, B. – Kothari, U. (2001): *Participation: The New Tyranny?* Zed Books, London.
- Cooper, M. – Chak, A. – Cornish, F. – Gillespie, A. (2013): Dialogue: Bridging Personal, Community, and Social Transformation. *Journal of Humanistic Psychology*, 53, 1, 70-93. o.

- Crosby, N. (1995): Citizens Juries: One Solution for Difficult Environmental Questions. Fairness and Competence in Citizen Participation. *Technology, Risk, and Society*, 10, 157-174. o.
- Csanádi G. – Csizmady A. – Kőszeghy L. (2010): Nyilvánosság és részvétel a település-tervezési folyamatban. *Tér és társadalom*, 24, 1, 15-36. o.
- Farkas Zs. (2008): *Egy tradicionális cigányközösség integrációs törekvései*. Doktori disszertáció, ELTE Társadalomtudományi Kar, Szociológia Doktori Iskola, Budapest.
- Farkas Zs. (2012): Hidak és sorompók. A településfelmérésben, a településeken végzett terepmunka tapasztalatai és integrációs hatásai. *Társadalmi Együttélés*, 2012/4, 1-21. o.
- Földi Zs. (2009): A társadalmi részvétel szerepe a városfejlesztés gyakorlatában-európai és hazai tapasztalatok. *Tér és társadalom*, 23, 3, 27-43. o.
- Gáspár T. – Király G. – Csillag S. (2014): Fehér asztal mellett - A világkávészó részvételi technika szemlélete és módszertana. *Kovács*, 18, 1-4, 11-41. o.
- Gregory, A. (2002): Problematizing Participation. *A Critical Review of Approaches to Participation in Evaluation Theory. Evaluation*, 6, 2, 179-199. o.
- Haushofer, J. – Fehr, E. (2014): On the psychology of poverty. *Science*, 344, 6186, 862-867. o.
- Hickey, S. – Mohan, G. (2004) Towards participation as transformation: critical themes and challenges. In: S. Hickey, S. Mohan, G. (eds.): *Participation: from tyranny to transformation?* Zed Books, London. 3-24. o.
- Jávor B. – Beke Zs. (2013): Résztevők és apatikusak. Adalékok a társadalmi részvétel helyzetéhez Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, 22, 4, 59-89. o.
- Jewkes, R. – Murcott, A. (1998): Community representatives: representing the "community"? *Social Science and Medicine*, 46, 7, 843-858. o.
- Kapoor, I. (2002): The devil's in the theory: a critical assessment of Robert Chambers' work on participatory development. *Third World Quarterly*, 23, 1, 101-117. o.
- Kesby, M. (2005): Retheorizing Empowerment-through-Participation as a Performance in Space: Beyond Tyranny to Transformation. *Journal of Women in Culture and Society*, 30, 4, 2037-2045. o.
- Kiss G. K. (2015): *Társadalmi részvételi eszközök értékelése környezeti ügyekben A népszavazás és a közmeghallgatás értékelése hulladékos ügyekben a résztvevők szemszögéből*. PhD Értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszék.
- Kozma J. (2003): A szegénység pszichológiai vonatkozásai. *Esély* 2003, 2, 15-30. o.
- Ladányi J. – Szelényi I. (2004): *A kirekesztettség változó formái*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- MacQueen, K.M. – McLellan, E. – Metzger, D.S. – Kegeles, S. – Strauss, R.P. – Scotti, R. – Blanchard, L. – Trotter, R.T. II. (2001): What Is Community? An Evidence-Based Definition for Participatory Public Health. *American Journal of Public Health*, 91, 12, 1929-1938. o.
- Málovics Gy. – Bajmócy Z. (2009): A fenntarthatóság közgazdaságtani értelmezései. *Közgazdasági Szemle*, 5. 464-483. o.
- Málovics Gy. – Mihók B. – Pataki Gy. – Szentistványi I. – Roboz Á. – Balázs B. – Nyakas Sz. (2014): Részvételi akciókutatással a társadalmi kirekesztés ellen: egy szegedi példa tanulságai. *Tér és Társadalom*, 28, 3, 66-83. o.

- Málovics György – Pataki György – Juhász Judit – Gébert Judit – Bajmócy Zoltán (2015): *A helyi fejlesztési döntések előkészítésére szolgáló részvételi technikák elemzése*. SZTE GTK Műhelytanulmányok, 2015/1, ISBN: 978-963-306-382-8
- Mani, A. – Mullainathan S. – Shafir E. – Zhao J. (2013): Poverty Impedes Cognitive Function. *Science*, 2013, 08, 976-980. o.
- Meyer, B. D. – Sullivan J. X. (2012): Identifying the Disadvantaged: Official Poverty, Consumption Poverty, and the New Supplemental Poverty Measure. *Journal of Economic Perspectives*, 26, 3, 111-136. o.
- Minkler, M. (2004): Ethical Challenges for the "Outside" Researcher in Community-Based Participatory Research. *Health Education and Behavior*, 31, 684-697. o.
- Monno, V. – Khakee, A. (2012): Tokenism or Political Activism? Some Reflections on Participatory Planning. *International Planning Studies*, 17, 1, 85-101. o.
- Nándori E. (2014): Gazdasági növekedés hatása a jövedelmi szegénység alakulására Dél-Alföldön. *Területi Statisztika*, 54, 1, 53-70. o.
- Newman, P.–Jennings, I. (2008): *Cities as Sustainable Ecosystems. Principles and Practices*. Island Press, Washington–London.
- Pataki Gy. (2007): Bölcs "Laikusok" Társadalmi részvételi technikák a demokrácia szolgálatában. *Civil Szemle*, 2007/3-4, 144-156. o.
- Reisinger A. (2009): Részvételi demokrácia és társadalmi részvétel - elméleti megközelítések. *Civil Szemle*, 6, 4, 5-23. o.
- Robeyns, I. (2006): The Capability Approach in Practice. *The Journal of Political Philosophy*, 14, 3, 351–376. o.
- Sen, A. (2003): *A fejlődés, mint szabadság*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Sen, A. K. (2008): Capabilities, Lists, and Public Reason: Continuing the Conversation. *Feminist Economics*, 10, 3, 77-80. o.
- Sen, A. (2012): The reach of social choice theory. *Social Choice & Welfare*, 39, 2/3, 259-272. o.
- Shekhawat, P. S. (2011): Positive Psychology and Amartya Sen: From Capabilities to Well-being. *Amity Journal of Applied Psychology*, 2, 1, 69-72. o.
- Simányi L. (2004): Miért fogyasztanak többet a posztmaterialisták, mint a materialisták? *Vezetéstudomány*, Különszám, 16-23. o.
- Smith, L., Brazini, L., Chambers, D-A., Jansen, R.V., Romero, L. (2010): Between idealism and reality: Meeting the challenges of participatory action research. *Action Research*, 8, 4, 407-425. o.
- Smith, S. C. – Todaro, M. P. (2012): *Economic Development*. Addison-Wesley, Boston.
- Stewart, F. – Deneulin, S. (2002): Amartya Sen's contribution to development thinking. *Studies in Comparative International Development*, 37, 2, 61-70. o.
- Stewart, M. (2001): Depriváció, romák és az underclass. *Beszélő*, 7-8, 82-95. o.
- Szántó R. (2012): Társadalmi részvétel Magyarországon - Siker vagy kudarc? *Kovács*, 16, 1-4, 33-53. o.
- Tóth, L. – Göncz, B. (2009): Approaches and Experiences of Previous Deliberative Polling. In Lengyel Gy. (szerk.): *Deliberative Methods in Local Society Research. The Kaposvár Experiences*. Budapest: CESR, Új Mandátum, 21-28. o.

- Vatn, A. (2009): An institutional analysis of methods for environmental appraisal. *Ecological Economics*, 68, 2207-2215. o.
- Vicsek L. M. (2004): A fókuszcsoporthoz vizsgálat kimenetelét befolyásoló tényezők. In: Letenyei László(szerk): *Településkutatás: A települési és térségi tervezés társadalomtudományos alapozása. Módszertani szöveggyűjtemény*. L'Harmattan, Budapest. 477-498. o.
- Vicsek L. M. (2006): *Fókuszcsoporthoz. Elméleti megfontolások és gyakorlati alkalmazás*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Vohs, K. D. (2013): The Poor's Poor Mental Power. *Science*, 341, 6149, 969-970. o.